

Új szociálpszichológia felé?

Legjobb tudomásom szerint a Magyar Füzetekben a 13. számban jelent meg először tanulmány, amely a magyarországi társadalmi fejlődés alternatíváinak vizsgálata során szóba hozta a pszichológiát is. A Budapesten élő ismert pszichológus Garai László *Jegyzetek a magyarországi ellenzékről* című írásának következő mondataira gondolok:

„Hogy hol voltak a tűrés határai, ezt jómagamnak is alkalmam volt kitapasztalni, amikor a fenti szerzőktől eltérően nem egymagamban áldoztam a marxista elméleti kutatás hobbijának, hanem a Pszichológiai Intézetben szerveztem kutatócsoportot, amelyik programként vállalta, hogy a személyiséget (mindenekelőtt pedig annak autonóm értékválasztásait) mint a termelési rendszer tényezőjét fogja tanulmányozni. Miután pedig sem én, sem a csoport nem hallgatott a kollégák okos szavára, amellyel magyarázták, hogy 'jobb, ha a pszichológia nem szól bele a politikába, mert akkor majd a politika is megint bele fog szólni a pszichológiába', a szakma irányítói megtalálták a módját, hogy megmutassák, s egyúttal a pártközponttal is megmutattassák mi a különbség 'tűrés' és 'támogatás' között a társadalomtudományokban.”

Itt természetesen nemcsak a Magyar Füzetekről van szó. Nem emlékszem olyan ellenzéki, nem-hivatalos

megnyilvánulásra, amely a pszichológiai elemzést állította volna elemzésének középpontjába. A legkiemelkedőbb huszadik századi magyar gondolkodók vagy ellenségesek voltak a pszichológiával, mindenekelőtt a pszichoanlízissel szemben (Illyés Gyula, Lukács György, Németh László), vagy közömbösek iránta (Bibó István). Ez a helyzet élesen különbözik a németországitól, a franciától vagy az amerikaitól, ahol számos kiemelkedő gondolkodó életművének elválaszthatatlan része a pszichológiai elem. A nem akármilyen neveket sorolhatjuk: Adorno, Fromm, Herbert Marcuse, Horkheimer, Sartre. A legfontosabb magyar pszichológiai gondolkodó, Ferenczi Sándor életművének társadalomelméleti jelentőségét akár a fent említett külföldi gondolkodókéval, akár az előbb felsorolt magyar személyiségekével összehasonlítani is túlzás volna. Mérei Ferenc oly sokat ígérő életműve sem teljesebben ki igazán.

A jelenség oka nyilvánvalóan az, hogy a huszadik századi Magyarországon alig volt uralmon olyan politikai rendszer, amely bátorította volna a pszichológiai indíttatású társadalmelemzést; néha meg sem tűrte. A Monarchiában és a Horthy-rendszerben fennálló tendenciákat a kommunista rendszer felerősítette és megsokszorozta. Az a fajta sztálinista marxizmus, amelynek némileg áramvonalasított és korszerűsített fajtája a mai Magyarországon hegemon helyzetben van, eredetileg teljesen kirekesztette a pszichológiához elengedhetetlen „szubjektív faktort”. Mindazok, akik a szélesen értelmezett marxizmus számára vissza próbálták perelni a szubjektivitást, vagy eleve kívül álltak a kommunista pártok és a marxista államideológia szervezeti keretein (Fromm, Horkheimer, Marcuse, Sartre), vagy hamarosan extra muros találták magukat (Ernst Fischer, Roger Garaudy, de facto Adam Schaff is – hiszen a lengyel puccsistákkal kokettáló mai Schaff már nem azonos a hatvanas évekbéli Schaff-fal).

A problémát megfogalmazhatjuk anekdotizáló stílusban is. 1919-ben Hermann Imre és a fiatal Bálint Mihály a budapesti Gólyavárban ismerkedett meg, ahová mind a ketten az „ébredő diákok” garázdálkodása elől menekültek. Ferenczi Sándor egy ideig ki sem mert menni az utcára a fehérterror idején, a Tanácsköztársaság idején elnyert egyetemi katedrájától megfosztották és kizárták a budapesti orvosegyesületből. De megfosztották professzori címétől, csak éppen ezúttal a kommunisták, 1948-ban Hermann Imrét és a stekelista Gartner Pált is. Az ÁVÓ pszichoanalitikusokat tartóztatott le, szétverték a nagy hagyományú mélylélektani egyesületet — a sajtótámadások hangnemére nem is érdemes kitérni. Magyarországról olyan neves, később esetenként világhírűvé vált pszichológusok vagy pszichiáterek emigráltak az évek során, mint Alexander Ferenc, Bálint Mihály, Radó Sándor, Rapaport Dávid, Révész Géza, Róheim Géza, Spitz Árpád René, Szász Tamás.

De a pszichológia az ellenzéki hagyományba sem tudott beépülni. Ennek számos oka lehet, csak kettőt említünk meg: a pszichológia fiatal, alig száz éves tudomány, virágba borulni tehát csak különlegesen kedvező körülmények között tudhat. A magyar pszichológusok többsége — bonyolult okokból — zsidó származású volt, ami az antiszemitizmustól átítatott Magyarországon hosszú ideig akadályozta a lélektan integrálódását a genuin nemzeti tudományok közé. Pedig mindenekelőtt a magyar pszichoanalízis szerves része kellene hogy legyen a magyarság nemzeti kultúrájának.

Az elbátortalanított, halálra gyávított magyar pszichológia tehát a mai napig nem dolgozott fel a saját szemszögéből olyan huszadik századi magyar eseményeket vagy fejleményeket, mint a tömegek magatartása a forradalmakban (1918–19, 1956), a zsidóság elhurcolása, az emberek alkalmazkodása az autoriter és totalitáriánus rendszerekhez, az erőszakos téeszésítés, a külön-

böző rendszerek kínzókamrái, az átállás az egyik oldalról a másikra stb. A magyar történelemnek egyáltalán nem létezik „pszichotörténete” (psychohistory).

Ezek után logikus lenne, ha ujjongva üdvözném Garai László próbálkozását. Az efféle ujjongásnak volna némi alapja. A Pataki Ferenc vezette Pszichológiai Intézetnek már sokan vetették a szemére — például a magyar lélektan helyzetéről folytatott vita során, bár leginkább virágnyelven, a Kritika 1981-es számaiban¹ —, hogy fél, mint a tűztől, a pszichológia társadalomelméleti és gyakorlati következtetéseitől. Az efféle szemrehányások nyugaton sem ritkák; a Lajtától nyugatra megjelenő szakfolyóiratokban is gyakran megjelennek sirámok arról, hogy a pszichoanalitikusokat vagy a pszichológusokat jobban érdekli az alkoholista Oedipusz-komplexusa vagy a patkányok kergetőzése a labirintusokban, mint a társadalom. A nyugati országokban azonban születtek olyan elemzések is, mint az adornói autoriter személyiség-teória, Fromm agresszivitás-könyve, Reich-től a fasizmus tömegpszichológiája, a Milgram-kísérlet az engedelmességről, Lewin elmélete az irányítás stílusáról és így tovább. Mit tehet le a magyar szociálpszichológia az asztalra? Alig valamit.

Ha mégis némileg keserű szájjal olvastam Garai fejtegetéseit, annak a szerző régebbi működése volt az oka. Garairól akkor az volt a benyomásom, hogy a szűklátókörű Freud-kritika hullámain igyekszik minél magasabbra jutni.²

(...) Újabb írásaiban³ már elhatárolja magát a dogmatikus pszichoanalízis-kritikától, mi több, megbélyegzi azt. Ez a paulusi fordulat természetesen nagyon örvendetes, csak egy körülmény hat bántóan. Garai régi írsaira vagy egyáltalán nem reflektál, vagy olyan módon idézi őket, mintha mostani véleménye egy régebbi fejlődés szerves folytatása lenne. Erről azonban szó sincs. Egy fél mondat elég lenne, hiszen az illyési mottó szerint

valóban sokkal fontosabb, hogy ki merre tart, mint hogy honnan jön. Az a fél mondat azonban nemcsak elégséges, hanem szükséges is.

A másik probléma, hogy Garai még nem igen állt elő semmivel, ami azt bizonyítaná, hogy kitűzött és helyeslendő programja – a társadalmi problémák sémáktól mentes pszichológiai elemzése – felé haladna. (...) Garai működésének gyakorlati eredményei – ilyen vagy olyan okokból – máig váratnak magukra. Sem a szerző „civilkurázsija”, sem pedig az átfogó műveltsége és a pszichológiai teoretizálás iránti kifinomult érzéke iránt érzett nagybecsülés nem felejtetheti el ezt.

HARMAT PÁL (Ausztria)

JEGYZETEK

1. Garai László: Patthelyzetben. Jegyzetek a magyar pszichológia helyzetéről, Nr. 3, 19–20; Balogh Tibor: Patthelyzet és Teória, Nr. 7, 12; Borgos György: „A pszichikai realitás”, Nr. 7, 12; Erős Ferenc–Vajda Zsuzsa: Pszichológia és társadalmi tervezés, Nr. 9, 16–17; Mérei Ferenc: A bujdosó emberismeret. A magyar pszichológia helyzete, Nr. 11, 13; Garai László: Államosítani akarom a pszichológiát, Nr. 12, 22.
2. A tudat és a tudattalan dialektikus materialista fogalmához. Pavlov és Freud. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1961, 18, 208–217; Freud és a modern emberfelfogás. In: G. L. (1980): Szabadságszükséglet és esztétikum. Bp., Akadémiai, 135–140 (keletkezése: 1964); Beszélgetés az emberről, az ösztönről meg az alkalmazkodásról. *Valóság*, 1965, 8. Nr. 8, 12–23; Dialógus a tudatról, az ösztönről meg az alkalmazkodásról. In G. L. (1980): Szabadságszükséglet és esztétikum. Bp., Akadémiai, 21–35 (keletkezése: 1965); Hermann István: Sigmund Freud avagy a pszichológia kalandja (könyvbírálat). *Világosság*, 1965, 6, 118–119; Személyiségdinamika és társadalmi lét. 1969, Bp., Akadémiai.
3. Nemzetközi konferencia Tbilisziben a tudattalanról. *Világosság*, 1980, 21, 126–131, Patthelyzetben. Jegyzetek a magyar pszichológia helyzetéről. *Kritika*, 1981, évf. nélkül, Nr. 3, 19–20; Államosítani akarom a pszichológiát. *Kritika*, 1981, évfolyam nélkül, Nr. 12, 22.